

Ja nemam ovdje namjeru držati predavanje ili referat o austro-ugarskom rivalitetu u Bosni i Hercegovini i njegovom značaju za industrijalizaciju Bosne, ali bih istakao samo neke opaske.

Karakteristično je, naime, da je Bosna i Hercegovina okupirana 1878. godine, a trebalo je proći određeno doba da bi se uključila u zajedničko carinsko područje. To nije slučajno. Dok su austrijski faktori, na primjer ministar trgovine, smatrali da Bosna i Hercegovina treba da bude i privredno okupirana, to jest da Austriji za materijalne žrtve koje je dala pri provođenju okupacije mora biti na određeni način nadoknađena šteta, dotle su Mađari imali drukčiji stav. Odražavajući interese poslovnih krugova, austrijska vlada je tražila da se po kratkom postupku, bez ingerencije ikakve legislative, izvrši uključenje Bosne i Hercegovine u zajedničko carinsko područje Monarhije. Mađari su ne samo zbog ustavnih razloga bili protiv takvog postupka nego su čak smatrali da pitanje treba ostaviti otvoreno dok se ne riješi državno-pravni status Bosne i Hercegovine, dok se ne riješi problem aneksije. Ugarska vlada je izražavala bojazan da bi uključenje Bosne i Hercegovine u zajedničko carinsko područje moglo biti i štetno za ugarske interese.

Vidimo da na početku okupacije agrarna Ugarska, koja je bila tek na pragu svog intenzivnijeg industrijskog razvitka, nije imala takvih interesa u Bosni kao Austrija. Međutim, ugarska vlada nije propustila da na samom početku na planu saobraćajne politike osigura ugarske komercijalne interese. Od samog početka na planu saobraćajne politike Mađari nastoje, i dobrim dijelom su uspjeli, da razvitak željezničke mreže upute u svojem pravcu. Austro-ugarski rivalitet osobito je intenzivan u vezi sa smjerom izgradnje željeznica, što predstavlja jednu posebnu epizodu u konkurentskoj borbi između dviju država Monarhije.

Još bih nešto naglasio. Ugarska će docnije svojim privrednim razvitkom izmijeniti stav prema Bosni i Hercegovini kao objektu za ekspanziju i plasman robe, pa joj neće više biti pogodna neutralna politika koju je vodilo Ministarstvo finansija kao zajednički organ i tražit će izmjenu statusa Bosne i Hercegovine. Naročito poslije aneksije pojaviće se državno-pravne revindikacije Mađara na Bosnu, što je bilo u direktnoj vezi sa mađarskim privrednim interesima.

O svemu ovome moglo bi se dugo razgovarati, ali ja bih naglasio da sve ono što je postigla okupacijska uprava u privrednom razvitku Bosne i Hercegovine, provedeno je uz veliki otpor Mađara. Činjenica je da je ekonomska politika okupacijske uprave, koja je došla do pune afirmacije u doba Kalaja, morala lomiti otpore ugarske vlade kako bi se sredstva bosanskog budžeta ulagala u razvitak bosanske privrede. Mađari su vodili kratkovidnu politiku i htjeli su da se ta sredstva angažiraju za olakšanje vojnog tereta Monarhiji, pa su imali vrlo malo razumijevanja za Kalajeva nastojanja na privrednom polju.

Želio sam ovdje reći da pisci ekonomske historije ne bi trebalo da prikazuju samo razvoj privrede, razvoj proizvodnih snaga i njihov uticaj na društvo nego da bi sve to trebalo gledati u sklopu općehistorijskog razvitka, jer koliko je god ekonomija utjecala na politiku, toliko je i politika i te kako utjecala na ekonomiju. To je možda prilično pojednostavljeno rečeno, ali to sam ukratko htio kazati.

LEPOSAVA CVIJETIĆ

Ja bih se zadržala na dva pitanja: prvo, na pitanju koje je pokrenuto u prepodnevnom delu diskusije i koje nas sve veoma interesuje — pitanju industrijske revolucije, drugo, na pitanju koje je pokrenuo kolega Kara-

man — pitanju industrijskog preduzeća, odnosno fabrike, šta pod fabrikom treba podrazumevati u našem budućem radu, da bismo postigli izvesno usaglašavanje o tome.

Svakako da je opreznost dobra strana u naučnoistraživačkom radu, to treba visoko ceniti, ali mi se čini da smo preterano bojažljivi pri upotrebi termina industrijska revolucija. Da odmah kažem, ne bih se mogla složiti sa gledištem da industrijska revolucija u jugoslovenskim zemljama počinje sa drugim svetskim ratom ili sa završetkom drugog svetskog rata. U svojim dosadašnjim istraživanjima, (o Srbiji) i radovima koje sam čitala (a odnose se na područja van Srbije, pretežno na Sloveniju i Hrvatsku) nalazim — a zadržaću se prvenstveno na Srbiji — da upravo zahvaljujući razvoju industrije, ma koliko on bio blag, Srbija se 1914. godine veoma mnogo razlikovala od Srbije iz 1880. godine, otkad se može govoriti o razvoju industrije u Srbiji. Bilo je početaka (pojava fabrika) i ranije, ali smatram da se o razvoju industrije može govoriti tek od 1880. godine u Srbiji, a mislim da i ostale kolege tako misle.

Pored faktora koje je prof. Vučo jutros pomenuo, ja bih dodala da je razvoj industrije u Srbiji do prvog svetskog rata delovao: na jačanje kapitalističkih odnosa i razbijanje prirodne privrede na selu; da je delovao veoma snažno na jačanje kreditnog sistema i bankarstva, zatim na zainteresovanost stranog kapitala za plasman u rudarstvo i industriju Srbije do prvog svetskog rata. Konačno, tada je nastao industrijski proletarijat, i u političkom životu Srbije javlja se sasvim nova snaga — organizovan radnički pokret, posebno početkom XX veka, otkad deluje Srpska socijal-demokratska partija. Da napomenem da upravo zahvaljujući industrijskom proletarijatu u Srbiji koji nije bio brojan, ali je bio potpomagan od Srpske socijal-demokratske partije i sindikata, pokreće se pitanje donošenja radničkog zakonodavstva u Srbiji, jer uz postojanje Uredbe o esnafima nikome nije padalo napamet da se to pitanje ranije pokrene. Od 1904. otkad ministarstvo počinje to pitanje detaljnije da razmatra, pa do 1910. godine, kada je donet Zakon o radnjama, u brojnim štrajkovima, protestima i prilikom prvomajskih proslava, isticani su zahtevi za što hitnije donošenje radničkog zakonodavstva u Srbiji.

Bila je od značaja i promena ekonomske politike koju je država vodila, posebno u periodu 1906—1911. u toku carinskog rata. Nastupile su i promene u strukturi uvoza industrijske robe (šećer, tekstilna roba, pivo i dr.).

Velike promene nastale su i u gradskom životu. Tu posebno izdvajam Beograd, zatim Leskovac, koji se od kasabe pretvara u industrijski grad, Vranje, Niš, Kragujevac, Jagodinu (današnje Svetozarevo).

Zbog toga se ja lično ne bih bojala termina industrijska revolucija, iako u svakom slučaju tu treba biti oprezan, ali naša dalja istraživanja će pokazati da li je to prvi svetski rat ili kraj prvog svetskog rata. Za sada, u ovom trenutku, ne mogu prihvatiti mišljenje da je to tek drugi svetski rat.

Drugo pitanje o kome bih želela nešto da kažem, a pokrenuo ga je kolega Karaman, jest pitanje: šta je industrijsko preduzeće, ja bih radije rekla fabrika. Dakle, šta ćemo u našim istraživanjima, a po svoj prilici moramo prići izradi ekonomske istorije Jugoslavije ili uopšte razvoja industrije u jugoslovenskim zemljama, tretirati pod fabrikom. Profesor Vučo u svom referatu o industrijskoj revoluciji veže to za pogon. Ali ja sada postavljam ovo pitanje: poznato je da industrijska revolucija u Engleskoj počinje 1760. godine, a primena parne mašine tek 1782; znači 22 godine je period koji se uopšte u svetskoj literaturi neosporno tretira kao početak industrijske revolucije u Engleskoj bez parnog pogona! To pitanje postavljam stoga što ćemo se svakako u našim istraživanjima o nastanku industrije u jugoslovenskim zemljama sresti sa takvim fabrikama, ja ih tako nazivam, gde nema parne mašine, ali se u njima primenjuju mašine radilice. Zao mi je što nema kolege iz Slovenije koji je pre podne ovde spomenuo predionicu u Ajdovščini, a i

one druge, jer koliko ja znam one su podignute tada bez primene parne mašine, parna mašina se u njima primenjuje tek posle 7—8 godina. Prema tome postavlja se pitanje: da li je to fabrika ili ćemo reći da je fabrika tek onda kada se uvodi parna mašina? Da li ćemo reći da je fabrika i onda kada imamo vodeni pogon, odnosno točak koji je pokretan vodom — vodeno kolo? Na primer: topčiderska fabrika čohe u Beogradu. Slučaj je hteo da vlada nije bila voljna da nabavi parnu mašinu za topčidersku fabriku, pa je u toku celog postojanja primenjivana vodena snaga kao pogon. Da je bila parna mašina, mi smo je tretirali kao fabriku, ali pošto nije primenjivana parna mašina, znači li to da je ne možemo tretirati kao fabriku? Meni je to jako važno i zapravo drago mi je što je kolega Karaman pokrenuo to pitanje, jer se ipak moramo dogovoriti o tome.

Činjenica je da pored ovih i drugih teškoća koje imamo u našem istraživačkom radu mi ne raspolažemo ni sa potrebnim statističkim podacima, jer kamo sreće da raspolažemo podacima o opremi, onda bi bilo mnogo lakše da vidimo da li se radi o fabrici ili većoj zanatskoj radionici. Ali nemamo dovoljno statističkih podataka o opremi, o pogonu, pa bi stoga veoma dobro bilo ako bismo se večeras dogovorili o tome šta ćemo smatrati fabrikom u našim istraživanjima o početku razvoja industrije u jugoslavenskim zemljama, dokle je došla industrijska revolucija, da li su to bile revolucionarne promene, a zatim posle tih naših istraživanja ponovo ćemo se sastati i razgovarati i ne sumnjam da nećemo doći do sasvim jasnih stavova o tome.

Stoga mislim da nema razloga da se sada mnogo sporimo. Odmah mogu reći da je meni blizak stav kolege Hrelje iznet u referatu. Imam nekih rezervi o referatu prof. Vuča, ali mi smo u Beogradu nešto o tome govorili, no mislim da to sada nije tako bitno, nego je bitno da mi radimo, ali da se o ovome što je istakao kolega Karaman ipak dogovorimo.

Još bih nešto dodala u vezi primedbe prof. Vuča o industriji naoružanja u Jugoslaviji između dva svetska rata. Mi smo bili veoma siromašni u naoružanju, pa da se ne shvati da smo izvozili naoružanje, jer je to bio politički potez prema Grčkoj, a inače mi smo uvozili naoružanje iz Nemačke, Francuske, Čehoslovačke i drugih zemalja.

IGOR KARAMAN

Htio bih reći samo nekoliko riječi u vezi sa svojim referatom. Naime, moje shvaćanje problema industrijske revolucije u biti je srodno stavovima koje je prije podne iznio kolega Hrelja. I ja smatram da ne bismo smjeli i ne bismo mogli ostati samo na *ekonomsko-tehničkom* gledištu razvoja industrije i procesa industrijalizacije, nego da moramo šire uočavati *ekonomsko-socijalna* shvaćanja. S tog stajališta pokušao sam dati u svojem referatu neka osnovna obilježja procesa razvitka industrije u hrvatskim zemljama do prvog svjetskog rata, pa s tog gledišta i smatram da ne bismo mogli toj pojavi dati obilježja industrijske revolucije, nego se zapravo radi o jednom razvojnom postupku.

U vezi s onim o čemu se jutros raspravljalo bilo bi prilično stvarnih pitanja, u kojima bi se moglo povezati teoretska polazišta i stvarni razvitak s obzirom na proces industrijalizacije; ali ne bih sada o tome raspravljao, jer mi se čini da bismo vrijeme koje nam još stoji na raspolaganju trebali posvetiti razmatranju jednog pitanja, koje će se postaviti kao prilično važan element u našem daljem radu na obradi problematike industrijske revolucije, odnosno uopće procesa industrijalizacije u jugoslavenskim zemljama.

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

АСТА

HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije

Часопис за економску историју Југославије

Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije

Списание за економска историја на Југославија

VOL. I

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GAČEŠA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBAŠIĆ, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIĆ,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG

**Redakcija »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**